

Edgar Morin

Moderni svijet i židovsko pitanje

Durieux, Zagreb, 2009.

Morin nije jedino prezime ovoga autora. Po svojim djelima, po francuskom inprintingu, on doista jest Morin, ali njegovo prezime je i Naohum, što ističe bez oklijevanja. Prezime je židovsko. Double bind – napisao je kasnije za jednoga drugoga pisca sličnih svojstava. Po čemu je on to i Židov?

Treba se vratiti nekoliko stoljeća unazad, kad je dio europskih Židova bio još i nešto drugo. Samo ortodoksni Židovi su to, ako je i to dovoljna istina. Mnogi pripadaju vezama drevnih Židova s raznim europskim narodima. To traje najmanje od 14. stoljeća, kad su španjolski i portugalski Židovi doživjeli nasilje i oni preostali bili prisiljeni prijeći na katoličanstvo radi spasa. Još učestalije se to zbivalo koncem 15. stoljeća, kad se u tim zemljama više nije bilo moguće predstavljati Židovom, kao što je bilo pravilo pod arapskom vlašću. Ali, Arapi su tada prognani i od tada za Židove, već do tada djelomično kristijanizirane, započinje period prilagodbe na novu vjeru. Ili rejudizaciju, ukoliko su se odlučili vratiti staroj vjeri, pronalazeći zemlje u kojima su prema njima kraljevi, a unekoliko i domaće stanovništvo, bili manje odlučni asimilirati ih ili prepustiti uništenju. Oni su ostali ili postali kršćani, nazivaju se marani. Njihove konfiguracije su brojne, od onih koji su bili tek kripto-kršćani do onih koji su bili iskreni pripadnici nove vjere.

Morin se često navraća na povijesnu vezu kršćanstva i judaizma, čemu je najbolji dokaz i zajedničko Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, usput dokazujući koliko su i muslimani prihvaćali bar neke osnove kršćanstva. Ali, te veze nisu bile dovoljne da između tih vjeroispovijesti dođe do spontanijeg uzajamnog prihvaćanja. Štoviše, vjerska se monomanija sve više rasplamsavala.

Što se onda dogodilo s maranima, koji su se kao trska na vjetru povijali pod silom službene religije, koja ih je mogla trpjeti u mirnijim vremenima, ali i progoniti u onim drugim. Snalazili su se kako su umjeli, nastojeći dokazati lojalnost kršćanstvu. Ali više su bili prepušteni propasti ako je u društvu dolazilo do potresa, pa je bilo potrebno još više težiti njegovoj unifikaciji, što je podrazumijevalo i traženje krivaca za nevolje koje su se činile nerješivima.

Marani, ti polutani, mješanci, hibridi, siročad, kopilad, izrodi, bili su laka meta na koju su se mogle sručiti optužbe. Doduše, mogli su se, i to najrjeđe, okrenuti bo-

gaćenju, dozvoljenim djelatnostima koje su donosile sredstva kojima su otkupljivali život, postati još servilniji u odnosu na “prave” vjernike, ili se baviti onim intelektualnim djelatnostima koje su ih svojim cijenjenim rezultatima ponekad spašavale od prezira ili ekstemacije.

Morin istražuje koji su to marani, neomarani ili njihovi nasljednici sudjelovali u europskoj kulturi, zatim Židovi koji su to i ostajali u svojim enklavama, te oni kojima ni židovstvo ni kršćanstvo nisu bili inspiracija u njihovu stvaralaštvu. Ispitao je i njihove različite izdanke, sve do onih koji doista nisu više bili Židovi po vjeri, i tek se u izuzetnim prilikama zapitali vezuje li ih još išta s vjerom otaca. Analizira i slučajeve onih koji su po nekoliko puta prelazili s judaizma na kršćanstvo i obratno, ne nalazeći smirenje, pa su bili ekskomunicirani. Među njima i slučaj Uriela da Coste. “Emblematično, slučaj Uriela da Coste otkriva da dvostruki judeo-gentilski identitet može sadržavati kobni antagonizam. Proturječnost između želje da pripada židovskoj zajednici i u isto vrijeme izražava gentilske laičke ideje, postajala je nerješiva što ga je natjeralo na suicid” (str. 36).

Otkud izraz judeo-gentili? Za stare Židove gentili su pripadnici stranih, dakle od Boga neizabranih naroda (pagani), a kad su Židovi u Europi počeli prelaziti na kršćanstvo, nastao je i pojam judeo-gentila. Morin najčešće koristi tu složenicu. Prisjeća se i izreke sv. Pavla da “nema više Židova ni gentila”, jer mu se učinilo da je kršćanstvo niveliralo te razlike.

Tko su ti, već stoljećima poznati kulturni stvaraoci vezani uz judeo-gentilstvo, bilo da ga u sebi prepoznaju, ili poriču? Poput Prousta, koji je bio opsjednut tima da bude u društvu prihvaćen izvan židovskog miljea, iako je u sebi, nesretan, nosio intimni geto. I on je bio potomak iz miješanog braka. Njegov junak Swann iz “Potrage za izgubljenim vremenom” to svjedoči – lucidno zaključuje Moren. Isus, utemeljitelj kršćanstva, bio je Židov. Pavao, koji ga je obrazlagao, prvobitno je Židov Savle. Od natruha judaizma kršćani se ipak nastoje izuzeti – nisu li Židovi ubili kršćanskoga Boga? Tek u 20. stoljeću tih se strahova postepeno oslobađaju pa niti za smrt Boga Židovi više nisu bili krivi.

Judeo-gentil je i Montaigne, Servantes – neočekivano za neupućene –, pa Bartolomeo de Las Casas (katolički svećenik koji je nakon pokolja nad Indijancima u Americi njega osudio). Spinozino djelo ima također izvore u toj zbilji. Opstanak judeo-gentila u 19. i 20. stoljeću dokazuje da je još uvijek uvećana sklonost intelektualnim postignućima posljedica njihovih neriješenih proturječnosti, među kojima i ne do kraja riješen odnos prema religijskom rasporedu, a još više prema nacionalnom pitanju. Sada je manje važan bio antijudaizam, koji je i proizvodio potrebu za introspekcijom i uklapanjem u favorizirane vjeroispovijesti, a više antisemitizam, taj ekstremni svjetovni pokret, koga je religija tek mogla pratiti. U svakom od ova dva slučaja, Židovi su, odnosno judeo-gentili bili dobrodošla prilika da se povuku granice prema nekom Drugom koji je remetio dojam o vlastitoj jedinstvenosti i pravu na neopozivu arbitražu. Zato su oni na tu opasnost odgovarali kako im se činilo prikladno, pri čemu se misaono stvaralaštvo, ma vezano i uz iluzije, ne može nikako previdjeti.

Morin analizira takve njihove postupke. Npr., judeo-gentil Marx, iako je "iznimno snažan racionalni duh", "nije naslućivao mistično-religijsku inspiraciju koja ga je navela da proletarijat opiše kao novoga Mesiju iskupitelja, da najavi apokalipsu, konačnu bitku s mračnim silama kapitalizma, te da prorekne kraj povijesti u dostizanju univerzalnoga socijalističkoga društva, oslobođena eksploatacije, robovanja i dominacije" (62/63). Jedino će kod njega Pavlove riječi biti formulirane u futuru i neće više biti Židova ni gentila. On ne drži do svoga židovskoga porijekla, ali nesvjesno pronalazi židovski mesijanski profetizam. Stoga je njegova misao proizvela "veliku bistrinu i veliku iluziju" (97). Odnos prema proletarijatu uključen je u njegov neomesijanizam. Ili, Freud je također "judeo-gentil dvostrukog identiteta" (97). Uz njega se vežu velika otkrića na području nesvjesnoga, iako je njegova antropologija dijelom iluzorna. Morin dalje navodi niz mislioca koji su sudjelovali u stvaranju kulture svoga razdoblja. Među njima su H. Heine, L. Feuerbach, E. Bernstein, K. Kautsky, A. Einstein, E. Bloch, G. Gershwin, H. Marcuse, H. Arendt, S. Weil, T. Adorno, M. Horkheimer, W. Benjamin, A. Koestler, najpoznatiji ruski revolucionari 20. stoljeća, koji su tek povremeno ili nesvjesno svjedočili i o svojim neruskim korijenima, što je utjecalo i na njihov avangardizam. Ruski umjetnici i znanstvenici su pogotovo predstavljali tu avangardu.

Ništa manji utjecaj na kulturu nisu niti u Americi imali ovi autsajderi iz glavnih tokova društvenog života. Ono što Morin zna o njihovu učešću u stvaranju i održavanju Hollywooda, ukazuje da je ta institucija bila (i) novopronađeni izlaz u kome su oni mogli iskazati i pokazati što sve može proizaći iz njihova položaja judeo-gentila. A u Americi je njihov položaj bio neusporedivo povoljniji nego u Europi. Otkrića o Charlie Chaplinu ili Woody Allenu, dostojna su zapažanja jednog psihoanalitičara.

Zato pišćeva metoda i jest toliko plodna, budući da izučava i psihološke motive djelovanja svojih aktera, bez kojih znanost ostaje uskraćena za neke, nezahtjevnom oku skrivene pokretače ljudskih radnji.

Suvremene nacije uključuju u svoje okvire i ljude dvostrukih ili još složenijih religijskih i etničkih svojstava. Doduše, s oprezom. Dobivaju i priznanje ako u značajnim razmjerima ostvare rezultate na nekom polju stvaralaštva. Svejedno, povremeno moraju pružiti svjedočanstva o svojoj odanosti većini, naročito ako pripadaju trenutno omrznoj religiji ili naciji. Tako i judeo-gentili, koji ne pripadaju državotvornoj naciji mogu iskušavati položaj "polusiročeta". Današnje nacije imaju dvije "bolesti": "s jedne strane sakralizaciju granica, a s druge čišćenje – vjersko, potom etničko – koje eliminira one elemente koji se prosuđuju kao nedostupni asimilaciji, strani ili kvariteljski" (74). Dvadeseto stoljeće pruža mnoštvo takvih primjera. Spominje i hrvatski i srpski suvremeni slučaj kao svjedočanstvo ovoga sindroma. Etnonacionalizam po mnogo čemu nalikuje antisemitizmu. I jedna i druga pojava prošla, sadašnja i buduća zla pripisuju odioznoj skupini, Židovima u antisemitizmu, a u etnonacionalizmu nekoj naciji ili nacijama koje su predmet objedâ. Tako se, među ostalim, umanjuje odgovornost za vlastite promašaje i nedorečenosti. Antisemitizam je "strah od evolucije čovjeka", a etnonacionalizam odbijanje prepo-

znavanja i priznavanja svojih agresivnih postupaka. Židovi odnosno judeo-gentili uvrštavaju se među “najbolje” neprijatelje, jer doprinose homogenizaciji i uvećavaju uvjerenje da je pronađen najodgovorniji krivac za ono što bi nacija željela biti, a u tome je spriječena. Zato ti “polutani” u pojedinim sredinama doživljavaju učestale napade i poniženja. A poniženje je – Morin je posudio misao od Thomasa Friedmana “the single most innapreciated force in world affairs” (115).

U posljednjem dijelu knjige Morin se osvrće na osnivanje države Izraela 1947. i pojedinim posljedicama toga čina. Ponavlja misao Victora Hugoa da se u potlačenima treba vidjeti sutrašnjeg tlačitelja i Fredericka Pollocka da se “progonjena zajednica, tek što je njezina sloboda osigurana, počinje pretvarati u progoniteljsku” (132). Za tezu koju zastupa, piscu će dobro poslužiti i izreka jednog suvremenog Izraelca, kako taj narod nije više različit i bizaran, pogleda punog tuge, “već vojnik okrutan poput svih drugih” (132). Kao i europske nacionalne države, Izrael je sada opsjednut granicama, te etničkom i religijskom čistoćom. U tome ima i mnoštvo mitskih elemenata, a “etika zajednice posjeduje pojedince...” (136).

Za njega je nastanak te države pozitivna činjenica, naročito poslije Auschwitzta, ali izaziva i sukobe s Arapima i islamski antijudaizam. Palestinci žele priznanje, ali uzajamna sljepoća izaziva pogoršanja. Izraelski teror znači udaljavanje od sigurnosti, a nekadašnji pojam judeo-gentila svodi se isključivo na Židove. A judeo-gentili su bili preteče modernosti, dio zapadnoga svijeta, “mješavine iščekivanja, nade, traganja, razočaranja i beznada” (149). Ta je dvostruka svijest nekada dovodila do plodnosti koja se sada smanjuje zatvaranjem u svoje etnonacionalne granice. Zbog zatvaranja, “mi smo istovremeno... usred procesa balkanizacije i fragmentacije do koje dolazi unatoč homogenizirajućem ujedinjenju i zbog njega. Trebali bismo nerazdvojivo pojmiti kulturnu raznolikost i jedinstvo ljudske vrste” (152). Inače, “koliko nas tragedija još čeka, koliko nevolja imamo u perspektivi ako ne uspijemo unijeti realizam u realno” (213)?

Nikola Dugandžija